

„Illyésre mint a kultúra, az irodalom egyik védelmezőjére gondolok”

Beszélgetés Vitézy Lászlóval

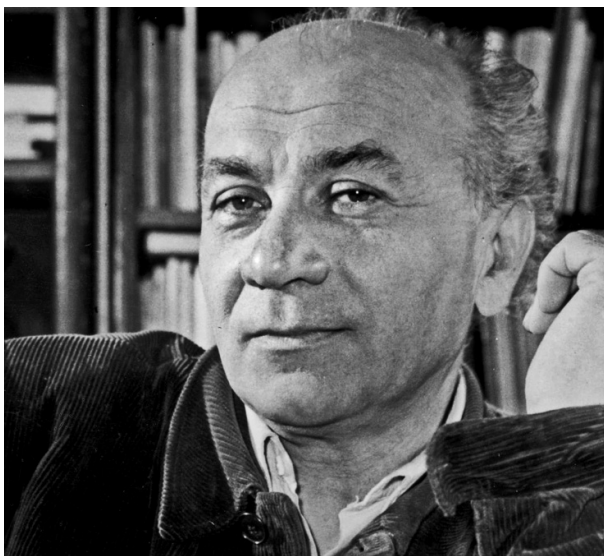
– *Hogyan indult a pályája?*

– A Filmművészeti Főiskolán rendező szakon végeztem. Nagy szociológiai tényfeltáró filmeket csináltunk Dárdai Istvánnal, közös filmeket és egyénileg is. Keressem az elődöket, hogy kik voltak azok, akik a valóságot földolgozták. Ekkor találkoztam Illyés Gyula erős szociológiai korszakában alkotott műveivel. Megtaláltam nála a valóság, Magyarország felfedezését, a paraszti vagy a vidéki életforma bemutatását. Ennek következtében majdnem minden filmem vidéken játszódik, vonzódtam ehhez. Mint fiatal ember összejártam focizni Kodolányi Gyulával, Czákó Gáborral és Esterházy Péterrel. Akkor még nagyon egy húron pendültünk. Jól fociztunk, és igyekeztünk egymással egy csapatba kerülni. Focizás után voltak sörözések és beszélgetés egy értelmiségi asztaltársaságban. Közben befejeztem a *Békeidő* (1979) című filmemet, ami egy falu elnéptelenedéséről szól, a párttitkárok veszekedéséről és verekedéséről, az egyéni érdekek összeütkezéséről. Hihetetlen konfliktus jön létre. A film vége az, hogy egy helikopterrel elemelkedünk, miközben a helyi vezetők részegen ököltre mennek és verik egymást. Ez egy elvileg bemutathatatlan film volt akkor.

Az interjú 2012. június 4-én készült

– *Hogyan találkozott először Illyéssel?*

– Elmeséltem a filmet Kodolányinak sörözés közben, és mondtam neki, hogy rendeznék egy titkos vetítést a Filmgyárban, ahova

Illyés Gyula

szeretném meghívni Flóra nénit és Gyula bácsit, hogy nézzék meg. Kodolányi azonnal ráállt. Nem tudom, beszélt-e Nemeskürty tanár úrral vagy nem, ugyanis Nemeskürty volt ennek a stúdiónak a vezetője. Egy kedd délután öt órakor megjelent kocsival Kodolányi Gyula, Illyés Gyula és Flóra néni, és bevonultak a Filmgyárba. A vetítőben leültek és megnézték. Illyés azonnal megértette, hogy miért kellett ezt látnia. Nemcsak azért, mert talán jó volt a film, hanem hogy neki ezzel dolga van. És csodák csodájára a filmet egyszer csak átvették és bemutatták. Illyés a díszbemutatóra is eljött, és odaült a tizedik sorba, tehát úgy csinált, mintha most látná először.

Egész biztosan elterjedt a hír, hogy ő eljött megnézni ezt a filmet. Illyés nem avatott be engem a teteteinek sorába, ugyanakkor nagyon biztatott és gratulált. Nekem nagyon dolog volt, hogy a díszbemutatóra is eljött. A film elég nagy sikereket ért el, hála neki, mert szerintem nélküle nem mutatták volna be, vagy csak megcsónkítva. Utána megnyertem vele a mannheimi elsőfilmes fesztivált. Így indult a pályám, és mindig csak arra tudok gondolni, hogy Illyés Gyula nélkül ez nem lett volna lehetséges.

– *A későbbi filmjeit is megnézte Illyés?*

– A *Vörös föld* (1982) című második filmemnél, amelyet a Társulás Filmstúdióban csináltuk, ugyanígy történt. Ez egy falu eltűntetéséről szól, külszíni bauxitbánya települ a helyére. Hallatlan nagy dráma, hogy annak a házát és faluját pusztítják el, aki fölfedezte a bauxitot. Teljes mértékben benne van az akkori szocializmusnak minden ellentmondása. Akkor már szándékosan mondtam Kodolányi Gyulának, hogy elkészült még egy film, és örülnék, ha rávinné Gyula bácsit, hogy jöjjön be Flóra néni vel a stúdióba, és nézzék meg. Most sem kellett kétszer mondani. Egyből jöttek, és ugyanaz történt, mint az első film esetében: ott voltak a díszbemutatón is. Demonstráltak a film mellett, ami nem volt könnyű, mert a film a magyar-

szovjet alumínium-egyezmény kritikáját fogalmazza meg, illetve azzal, hogy a Hévízi-tó hogyan kerül veszélybe a nyírádi bánya miatt, hogy a szovjet csapatok itt állomásoznak, és állandóan keresztbe-kasul jönnek-mennek az országban, a Balaton-felvidék falvaiban, és hogy Moszkvában nem lehet semmit kapni, még mustárt se. Mindez 1982-ben történt, nagyon éles időszakban. A filmemet ugyan nem engedték úgy bemutatni, ahogy az előzőt. A Tinódi moziban volt a bemutató, nem a Vöröscsillag Filmszínházban (ma Uránia). A film koprodukcióban készült a Televízióval, és kikötöttem, hogy a Televízió előbb mutassa be, mint a mozi. Ez egy nagyon okos húzásnak bizonyult utólag, mert akkor egymillió-hétszázezer ember látta a televízióban, és utána még volt vagy négy-százezer néző a moziban. Lehet, hogy ugyanazok látták, de hihetetlen siker volt. Másnap semmi másról nem beszéltek az emberek, csak erről a filmről. Ennek a bemutatása is erősen kétséges lett volna, ha Illyés Gyula nem áll mellé.

– *Kik támogatták még a pályáját?*

– Két nagy öreg volt abban az időben, akikkel jó viszonyban voltam, és támogattak engem: Illyés és Nemeskürty tanár úr. Nem mentem el Illyéshez megbeszélni a forgatókönyveket, hanem mindig a kész művet mutattam meg neki. A többiek a filmiparban dolgoztak, tehát vagy féltékenyek voltak, vagy már beleilleszkedtek abba, amelybe mi nem akartunk. Örökké hálás vagyok Illyés Gyulának azért, mert látványosan kiállt mellettem, továbbá Kodolányi Gyulának és Czákó Gábornak, hogy mindig megszervezték idő-

ben a focit, és minden héten összejöttünk.

– *Miben látja Illyés szerepét?*

– Illyés nagy gondolkodókkal élt egy korszakban: Németh László, Szabó Dezső, Fülep Lajos és mások. Ő volt az egyik jegenye ebben a csapatban. Illyésre mint a kultúra, az irodalom egyik védelmezőjére gondolok. Természete joviális, megengedő, szemléletében a népit részesítette előnyben, ugyanakkor kitekintett Európára is. Közvetítő volt – ugyanúgy, mint Kodály is egyébként – a hatalom és az irodalom, a művészet között. Egy kettős zsarolás helyzete állt fenn: Illyés zsarolhatott azzal, hogy megjelenteti az *Egy mondat a zsarnokságról*; őt meg azzal zsarolhatták, hogy miket írt, miközben a szocializmus aranykorát éli. Ebben a drámai helyzetben kölcsönös függés állt fenn. Illyés a legjobb szerepet választotta, azt hiszem, hogy segített, amin segíthetett, vagy amiben ő értéket látott.

– *Ki a legkedvesebb költője?*

– Szívesen olvasom a népi irodalmat Németh Lászlótól Szabó Dezsőig. Nem értem viszont, hogy Sinka István miért nem kapott védelmet. Az én magyar költőrangsoromban ő benne van az első ötben. De nincs jelen a köztudatban, csak időnként egy-egy mondata. Valószínűleg a *Denevérek honfoglalása* (1941) miatt esett ilyen megítélés alá, de én úgy gondolom, hogy Sinka István az egyik legnagyobb költő Magyarországon.

– *Nemeskürty István milyen hatással volt az ön pályájára?*

– Nemeskürty nagyszerű író, történész, gondolkodó. Gyakorlatilag ő fedezett fel a játékfilmgyártás számára. Látta a dokumentumfilmemet erről az elnépte-

lenedő faluról a televízióban, és másnap fölhevítte, hogy menjek be a stúdióba beszélgetni vele. Azt mondta, hogy ebből játékfilm-forgatókönyvet kell írni. Akkor ez nagyon nagy dolog volt. Sokat beszélgettünk, és ő végigvitte, hogy elkészülhessen. A magyar vidékről, a magyar parasztságról szól a film, és akkor ez megkönnyítette az érte való küzdelmet, mert mindenki arra gondolt, hogy végre van egy film, amely a magyar parasztságról szól. Nemeskürty tanár úrral utána is kiváló viszonyban voltunk.

– *Hogyan látja a magyar film jelenlegi helyzetét?*

– A magyar film eltévedett, úgy, ahogy van. Nem tud válaszolni egy nagy dilemmára: nem tud mit kezdeni a televízióval. Kezdetben volt a némafilm, majd a hangosfilm, a színes film és az amerikai film. A magyar filmgyártás egyenrangú volt a hollywoodi filmgyártással a második világháború előtt. Nem volt akkora pénz, meg akkora üzlet, de a színészek, a kamera kezelése, a világítás, a zene egyenrangú volt. A leghíresebb amerikai filmek közül is néhányat magyarok rendeztek. Kertész Mihály például innen ment ki, és nagyon jól tudta, hogy mit kell csinálni Hollywoodban. A világ tíz legjobb filmje között van a *Casablanca* (1942). A második világháború után a szocializmus egy darabig engedte a háború előtt nevelkedett embereket dolgozni. Különösen azokat, akik a zsidótörvények miatt nem csinálhattak filmet a háború előtti néhány évben, például Keleti Márton. Keleti Márton kiváló filmrendező, de aztán eljutott *A tizedes meg a többiekig* (1965): a feléig nagyszerű film, aztán utána nem

tudott mit kezdeni a végével, azt nem tudta megoldani. Ugyanez történt a sportban is egyébként: a Rákosi-rendszer alatt érte el a legnagyobb sportteljesítményeket az ország. Csak hát sokan elfelejtik, hogy az akkori sportolókat még háború előtt nevelkedett generációk edzették.

A filmgyártásban is ez volt a helyzet: létrejött a főiskola, s ott még azok a tanárok tanítottak, akik a régi világban nevelkedtek. Majd új szelek fűdögáltak, és jött két nagyon jó korszaka a filmgyártásnak. Tágították a falakat, Kovács Andrástól kezdve Bacsó Péterig: mit lehet kimondani, mit lehet sorok között kimondani, mit nem lehet kimondani, és mégis utalni rá. Tehát egy rendkívül érzékeny, szenzitív játék volt a valóság, a politika és a filmszínálás között. Aztán utána egyszer csak berobbant, kezdődött a francia újhullám. A csehek is ugyanezt csinálták, a cseh újhullám egészen fantasztikus volt: megtalálták a szocializmusban azokat a réseket, ahol ki lehetett bizonyos dolgokat mondani, vagy veszélyes lett volna betiltani éppen az akkori közhangulat miatt. Aztán jött egy csúfos korszak szerintem, amely ma tombol: ez a fesztiváloknak való filmgyártás, amely egészen drámai, mert például egy magyar film mondjuk ötszázmillió forintba kerül, hatezren megnézik, és esetleg kap két másodosztályú fesztiváldíjat. A díjakat úgy találják, mintha az valami nagy díj lenne, holott semmi. A fesztiválról fesztiválra látogató újságíróknak vannak kedvenceik, és azokat támogatják. Nagy teljesítmények is létrejönnek, például Tarr Béla

filmjei letagadhatatlanul ebbe az alacsony nézettségű, de mégis költőien megcsinált kategóriába tartoznak. Szerintem ő egy rendkívüli tehetség, és valószínűleg ez a pályája. A film azonban tömegműfaj, tehát ezt nem lehet ennyi pénzért tízezer embernek vetíteni. Ezért úgy látom, hogy teljes valóságban van a magyar filmgyártás. Az irányt a televíziós játékfilmgyártásban látom, ahol milliós nézőszámokat lehet komoly témákkal elérni, például Móricz Zsigmondal. Nagy nehézség a főiskola, mert nincs igazán se filmíróképzés, se filmszínészképzés. Színházi színészeket képeznek, de filmszínészeket nem, pedig az egészen más dolog. Így marad a fesztiválképzés. Erről nem tudok jót mondani.

Most megindultak törekvések, többek közt az én kezdeményezésemre is, hogy újuljon meg a dokumentumfilm, és a világszínvonalú, híres természetfilmek. De míg az angolok rájöttek, hogy a BBC-ben kell természetfilmet csinálni, és a BBC rájött arra, hogy világméretű sikereket lehet elérni – Attenborough és a többiek –, nálunk Homoki Nagy István és Kollányi Ágoston jobb volt a televíziósoknál, de róluk nem vett tudomást a Televízió, és megszűnt a természetfilm-készítés. Most vannak olyan fiatalok, akik ezt nagyszerű színvonalon újra képesek élesztetni.

– *Miért fordul Móricz Zsigmondhoz?*

– Úgy gondolom, hogy a mostani irodalom nem elég átütő ahhoz, hogy a filmes, az olvasó, a néző, a nép lelke rezonálni tudjon rá tévéjátékfilmben. Az írók nem veszik észre, hogy mi van a nép

lelkében, ezért nem tudnak olyat csinálni, amely ott rezgéseket, felismeréseket, érzelmeket váltana ki. Ezért aztán muszáj visszakanyarodni Móriczhoz, Mikszáthhoz. Jobban mondván ez nem visszakanyarodás, hanem értelmezés, sőt fölmutatása annak, hogy érzelmek nélkül nem lehetséges játékfilmet csinálni. Az irodalomtól ma túl nagy segítséget nem lehet várni, ezért fordulok Móriczhoz.

– *Min dolgozik most?*

– Most a *Pillangót* (2012) csinálom. Azon dolgozom, hogy dokumentumfilmek, természetfilmek és tudományos filmek készüljenek és jelenjenek meg a televízióban. Most nagyon nehéz helyzetben van mindenki, aki művészetet akar a televízióban. Ott van az ötven csatorna, és ha csöppnyit is unalmasnak érzi a néző, amit lát, már el is kapcsol onnan. Visszatérve a filmre: lehetetlen helyzet az, hogy a fesztiválra kitalált filmet a mozi-ban hatezren megnézik, majd levetítik a televízióban, de a néző az ötödik percben kikapcsolja, mert nem oda való, hanem a fesztiválokra. Nem tud a kíváncsiság és a feszültség úgy fokozódni, hogy ott tartsa a nézőt a képernyő előtt. Az amerikai filmnél kicsit más a helyzet, mert azok moziban is hatásosak, fenntartják a feszültséget, a kíváncsiságot a miliójukkal vagy a színészek nagyszerű játékával. A narráció Magyarországon antifilmes dolognak számít. Ugyanakkor majdnem minden amerikai filmben narráció van, elbeszélés, értelmezés és tükrözés. A narráció miatt a televízióban használhatóbb a film, mintha nincs narráció.

Tüskés Anna